

МОДЕЛЬ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК У СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ МОЛОДІ

О. М. Скар, м. Київ

Викладаються вихідні методологічні та методичні засади дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді, на яких ґрунтується побудова емпіричної моделі дослідження. Пропонується застосування дискурс-аналізу як методології виявлення політичних смислів соціальних відносин і соціальних взаємодій. Обґрунтовується та описується модель емпіричного дослідження, в якій презентовано три групи показників практик, представлених у політичному дискурсі суб'єктів політичної соціалізації (політичні ставлення; способи взаємодії; принципи і правила взаємодії), та окреслюються адекватні методи їх вивчення.

Ключові слова: політичні практики, дискурс, суб'єкти політичної соціалізації, емпіричне дослідження, дискурс-аналіз, молодь.

Проблема. Політична картина світу є призмою, крізь яку особистість сприймає навколишній світ. Вона, з одного боку, відображає те, як суспільно-політична дійсність оцінюється, інтерпретується, переживається й осмислюється суб'єктом, а з другого – визначає внутрішню логіку побудови особистістю своєї поведінки в соціумі, опосередковуючи й до певної міри спрямовуючи її. Загальне бачення світу політики забезпечується політичними репрезентаціями й практиками, які “циркулюють” у політичному дискурсі суспільства та відбираються молодою людиною, інтерналізуються в процесі політичної соціалізації, стаючи змістовими елементами її політичної картини світу. Основним способом засвоєння особистістю політичного досвіду є її взаємодія з “оточенням”, до якої вона долучається в процесі повсякденних практикувань. Водночас сучасний політичний дискурс насичений суперечливими і неоднозначними “месиджами”, неузгодженими і різновекторними діями й практиками агентів політичної соціалізації, які несприятливо позначаються на політичній картині світу молоді, а відтак – і на її політичних практиках. Тому актуалізується завдання з'ясування специфіки й суперечностей таких впливів, що допоможе намітити шляхи оптимізації входження молодих людей у громадянське, суспільно-політичне життя країни.

Метою статті є обґрунтування та опис моделі емпіричного дослідження політичних практик у структурі політичної картини світу молоді.

Перш ніж перейти до представлення моделі емпіричного дослідження, зупинімося коротко на вихідних концептуальних та методологічних положеннях, які було використано при її створенні.

Продуктивним у контексті нашого дослідження є підхід П. Бергера й Т. Лукмана, за яким соціалізація розглядається в ракурсі конструювання реальності, у процесі якого людина сама створює свій світ і саму себе, будує картину світу, взаємодіючи з іншими суб'єктами соціалізації, вибудовуючи взаємостосунки з іншими людьми та засвоюючи їхні цінності і норми, опановуючи практики тощо [1]. Ми з'ясували, що поле політичної соціалізації правомірно розглядати як комунікативний простір, у якому функціонують і взаємодіють дискурси основних агентів політичної соціалізації, котрі виступають як ретранслятори континуумів смислів і значень, цінностей та ідей, інтерпретацій і думок, образів і практик та безперервно борються за "означування" соціальної реальності. Тож *дискурси слугують для репрезентації соціального світу суб'єктів політичної взаємодії та водночас "беруть участь" у конструюванні соціального, у тому числі й політичного, світу* (Л. Дж. Філліпс, М. В. Йоргенсен).

Встановлено також, що *побудова картини політичного світу молоді відбувається* завдяки її "зануренню" в суспільно-політичний дискурс у процесі *дискурсивної взаємодії* через взаємовпливи практик суб'єктів політичної соціалізації. Адже повсякденність соціального, у тому числі й політичного, буття, постає перед особистістю як смисловий універсум, сукупність значень, які люди "мають" інтерпретувати задля того, щоб знайти опору в цьому світі, дійти згоди з ним. Варто згадати і про те, що ця сукупність значень виникла й продовжує формуватися в людських діях (власних та інших людей, сучасників і попередників) у процесі вправляння, практикування (А. Шюц).

У процесі практикувань через механізми ідентифікації, інтерналізації та селекції особистістю "відбираються" найбільш вдалі, ефективні способи дій, які стають звичними, сталими, перетворюючись на практики (конативний вимір), та формуються звичні способи сприймання й мислення (когнітивний вимір практик). Тож у результаті практикувань підкріплюються або змінюються елементи "габітусів" (за термінологією П. Бурдьє) учасників суспільно-політичної взаємодії. Габітус як система стійких диспозицій існує у вигляді принципів, на ґрунті яких виникають й організуються практики та уявлення (П. Бурдьє). Міцно засвоєні *диспозиції*, які *породжують практики*, формуються соціальним середовищем через дозволи і заборони, свободи й необхідності, можливості і неможливості (П. Бурдьє, Т. М. Титаренко) та сприяють засвоєнню "розумних" способів поведінки, що йдуть від "здорового глузду". Нагадаємо також, що вони активно репрезентовані в різних дискурсах суб'єктів соціалізації.

У найбільш загальному розумінні практики – це все, що роблять люди, використовуючи як "предметні", так і символічні (норми, традиції, мова) засоби (В. В. Волков). Практики змістовно тематизовані, мають свою внутрішню логіку, *правила* (як *формальні*, так і *неформальні*, конвенційні) [2]. Тож практики – це передусім *дії за визначеними правилами*.

Водночас у Л. Вітгенштейна це дотримання на практиці безлічі *неписаних правил*, а у Дж. Серля – *фон* (див. [3]).

Соціальні практики ґрунтуються на розумінні інших людей та на взаємній узгодженості колективних дій. Соціальні практики у повсякденні – це постійні дії та взаємодії, які відтворюють упорядкованість життєвого світу [2]. В основі практик – звичні, традиційні дії, що здійснюються відомими, знайомими засобами. Одиниця аналізу соціальних практик – дія, водночас це “колективна” дія, яка утворилася в результаті певних схем типізацій, які включають не тільки типізації інших людей, а й типізації різних подій та соціального досвіду, що набувався в процесі соціалізації. До найважливіших елементів соціальних практик О. В. Петров відносить: 1) *суб’єктів* та їхню *взаємодію*; 2) *сукупність правил, притисів* (як формальних, так і неформальних; явних і неявних, фонових); 3) *інтенції, наміри, цілі*; 4) *ресурси* суб’єктів практик та звичний спосіб роботи з ними [там само].

Що ж до *політичних практик*, то ми визначили їх як *усталені, узвичаєні в суспільстві способи взаємодії, які передбачають певний набір правил, конвенцій поведінки суб’єктів, що застосовуються ними з метою реалізації власних цілей та інтересів*. Окреслимо також *характеристики* (соціальність, інтерсуб’єктивність, нормативність, конвенційність, звичність, повторюваність, регулярність, стабільність, “зрозумілість”) та *функції* політичних практик (контролю, регулювання поведінки, відтворення впорядкованості світу) [4].

Важливо наголосити на тому, що практики розуміють як конкретне, буденне знання, повсякденну й повторювану поведінку, проте цим вони не вичерпуються. Це також сфера непроявленого, неексплікованого, неусвідомлюваного досвіду. Тому для емпіричного вивчення політичних практик у складі політичної картини світу молоді доцільно, на нашу думку, залучати ресурси проєктивних і напівпроєктивних методів (незавершені речення, малюнки) та можливості експериментальної психосемантики.

Ми також спираємося на методологічне розуміння політики як соціокультурного феномена владних стосунків у соціумі (В. В. Костошев та ін.) [5] та культури як особливого способу внутрішньої організації соціальної взаємодії, основного джерела формування політичного простору (О. І. Соловійов та ін.). Так, культуральні теорії, зокрема концепції фреймів, мають евристичні можливості для розуміння багатомірного соціального простору й динаміки поля політичної соціалізації [5]. Фрейми, як когнітивні структури для схематизації досвіду (Дж. Мід, Г. Блумер), “служують” для осмислення соціальних явищ через “підведення” того, що відбувається, під знайоме і звичне (М. С. Розов); фрейми звичайно не усвідомлюються й виявляються через використання загальновідомих “істин”, “максим”, приказок у разі “інструменту” як для пояснення своїх ставлень, дій, так і для тлумачення свого/чужого становища чи поведінки в конкретних ситуаціях (І. Гофман та ін.) (див. [6]). Тут доречно згадати про те, що так званий дотеретичний рівень знань (те, що відомо кожній людині

про соціальний світ: це може бути певна сукупність правил поведінки, моральних принципів та приписів, прислів'я та приказки, цінності й вірування, міфи і т. ін.) “вбудований” у повсякденні практики [2]. Особливу роль у механізмі відтворення соціальних практик відіграють традиції, звичаї і ритуали, які безпосередньо, шляхом конкретних і детальних приписів щодо певних способів дій у конкретних ситуаціях “роблять” поведінку людей осмисленою і до певної міри передбачуваною. За К. Юнгом, ці дії ґрунтуються на колективному несвідомому й належать до архетипів [там само]. Виходячи із цього, вважаємо можливим використання в емпіричному дослідженні методу семантичного диференціала (СД), де функцію дескрипторів виконуватимуть прислів'я, приказки та фразеологізми.

Динаміка ж задається рефреймінгом, коли для осмислення того, що відбувається в соціумі, актуалізуються й використовуються зовсім інші, латентні раніше фрейми. До фреймів відносять символи, а їх конкретні комбінації М. С. Розов розглядає як світоглядні настановлення, що стосуються й визначають ставлення до інших людей, суспільства, країни, держави, політики та “підтримуються” певними інтерактивними ритуалами, чи ритуальними практиками, як їх ще називають. Водночас цікавим видається розуміння вченим інтерактивних ритуалів як “...свого роду “соціальних машин”, в яких ментальні структури учасників формуються, закріплюються, або руйнуються, замінюються іншими” [7, с. 29]. Тож у результаті практикувань підкріплюються або змінюються елементи габітусів учасників взаємодії (їхні когнітивні настановлення, ідентичності й стереотипи поведінки). М. С. Розов виділяє фрейми та відповідні типові й поширені ритуали, що пояснюють феноменологію “російської влади”. Такими фреймами є: “свої і чужі”, “вищі ідеали та вигода”, “цар і верховна влада”, “здача-роздача і поділ-переділ” [там само]. Зазначимо також, що фрейм “свої/чужі” є універсальним, він широко представлений у політичному дискурсі. У дискурсі фрейми виступають як структурно оформлені одиниці знань, організовані навколо певного поняття (М. В. Берендєєв).

Молодь, будучи суб'єктом політичної взаємодії, конструє, вибудовує свою картину політичного світу у взаємодії з культурою, соціумом, різними суб'єктами політичної соціалізації, а точніше – з їхніми дискурсами. Аналіз наукових джерел, присвячених висвітленню теоретичних, методичних і прикладних засад вивчення дискурсу (Дж. Бодріяр, П. Бурдьє, К. Джерджен, М. Л. Макаров, О. Ф. Русакова, О. Є. Спаський, Л. Філіпс, М. Йоргенсен, Н. Феркло, М. Фуко та ін.) і зокрема тих, що використовують дискурс-аналіз як методологію виявлення політичних смислів соціальних стосунків та соціальних взаємодій (О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов) [8], засвідчив доцільність та евристичний потенціал застосування цієї методології.

В основу моделі дослідження політичних практик як чинника структування політичної картини світу студентів покладено ідеї про те, що:

– дискурс репрезентує смисли, значення, ідеї, образи, практики і т. ін. агентів політичної соціалізації;

– будь-який дискурс є носієм і транслятором конкретного образу світу;

– дискурси – відкриті, мінливі та рухомі утворення, які постійно взаємодіють з іншими дискурсами й безперервно борються за “означування” соціальної, політичної реальності;

– дискурс правомірно розглядати як габітус (стійку систему диспозицій), що породжує практики;

– дискурс має не тільки видимий, а й невидимий план, а точніше контекст [8], чи, в термінології інших авторів, фон;

– контекстуальний пласт дискурсу наповнений фоновими (неявними, непомітними, нерелективними) практиками;

– фонові практики політичного дискурсу задають “умови можливостей” для інтерпретації, сприймання, оцінювання конкретних висловлювань, суджень, дій суб’єктів політичної взаємодії.

У нашому емпіричному дослідженні важливу роль відіграє поширена в лінгвокогнітивних дослідженнях ідея про те, що *текст* можна використовувати як *засіб вивчення дискурсу*. Так, текст постає як динамічне когнітивне утворення, що є формою фіксації знань про світ і водночас джерелом цих знань. У тексті, що репрезентує певний дискурс, інформація може бути представлена експліцитно та імпліцитно (М. В. Гаврилова).

Оскільки кінцевою метою нашого дослідження є з’ясування специфіки й можливих суперечностей впливу різних агентів політичної соціалізації на структурування політичної картини світу молоді, то завданням *першого етапу* дослідження стало виявлення емпіричним шляхом того, якою мірою в дискурсі сучасної молоді представлені “пропозиції” з дискурсів тих чи тих агентів політичної соціалізації. Для реалізації цього завдання було розроблено спеціальну процедуру аналізу політичного дискурсу різних агентів. При цьому ми послуговувались основними принципами психолінгвістики та психосемантики (О. Ю. Артем’єва, В. А. Петровський) та спиралися на ідеї М. І. Макарова щодо особистісних смислів у соціальному контексті, які виявляються в змісті дискурсу [9]. Зазначена процедура включає кілька послідовних кроків, а саме:

1) виділення в дискурсі тем, найбільш продуктивних для дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді;

2) виокремлення спектру пропозицій, що розкривають кожну тему;

3) відбір найуживаніших пропозицій;

4) формулювання та корекція пропозицій з огляду на завдання емпіричного дослідження.

Як найбільш доцільний метод для аналізу дискурсу було використано контент-аналіз. За одиницю аналізу взято пропозицію, що відповідає низці вимог:

- 1) пропозиція має розкривати означену тему політичного дискурсу;
- 2) різні пропозиції повинні представляти практики, що змістовно відображають позицію чи основний “месидж” різних суб’єктів політичної взаємодії;
- 3) зміст пропозиції має бути “провокативним”, неоднозначним;
- 4) пропозиції мають “розкривати” значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми.

Аналіз політичного дискурсу дав змогу визначити теми, найбільш продуктивні для дослідження політичних практик. Ними виявилися такі: організація комунікацій; принципи і правила взаємодії; способи впливу. Виявлено також спектр наративних “пропозицій”, що розкривають значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми.

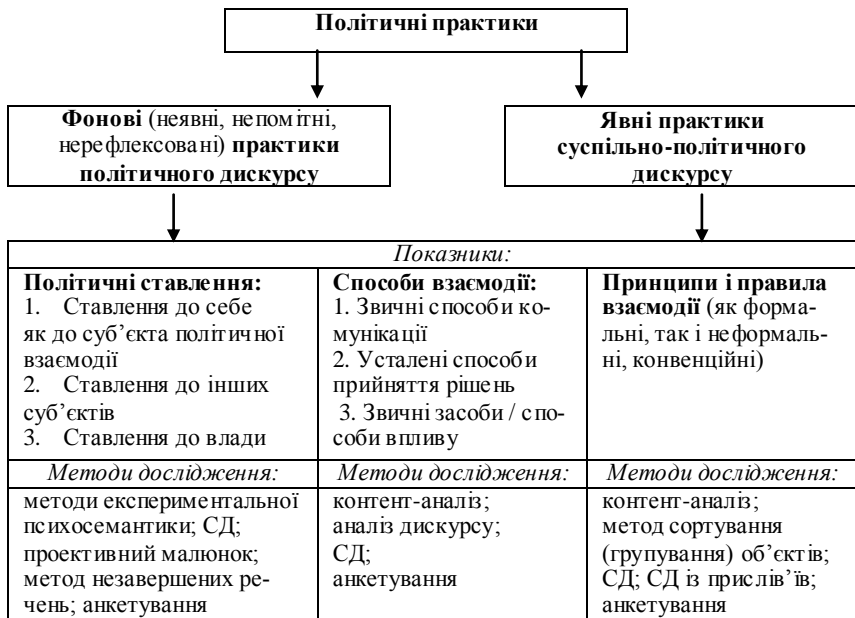
Окреслені теми й пропозиції покладено в основу психосемантичного опитувальника. Тож на **другому етапі** емпіричного дослідження буде проведено психосемантичне опитування молоді, за результатами якого планується відтворити факторну структуру, в якій кристалізуються базові суспільно-політичні практики. Відтак за підсумками вирішення цього завдання ми зможемо визначити найбільш/найменш впливових агентів поля політичної соціалізації та виявити основні смисли й значення, що структурують політичну картину світу молоді.

Завданням **третього етапу** дослідження має стати уточнення та отримання додаткових емпіричних даних, що стосуються вивчення фонових (неявних, непомітних, нерефлексованих) практик суспільно-політичного дискурсу. Для реалізації цього завдання планується застосувати серію проєктивних малюнків, методуку незавершених речень та СД з використанням приказок і прислів’їв.

Наступним важливим етапом роботи є **розроблення моделі емпіричного дослідження** політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді. Із зазначеного вище стає зрозумілим, що для коректності результатів емпіричного дослідження необхідно обґрунтувати та розробити *інструментарій дослідження*, адекватний меті й завданням роботи. Для цього слід виокремити показники політичних практик та дібрати адекватні методи їх вивчення, що й знайшло відображення у створеній нами моделі (рис.).

Згідно з даними теоретико-методологічного аналізу та результатами описаних у фаховій літературі прикладних досліджень вербальні соціально-психологічні методи (зокрема опитування) слугують надійним засобом вивчення різних аспектів політичної культури молоді, особливостей її політичної поведінки й соціалізації, а також політичної свідомості. Вони виступають адекватним інструментарієм як для *вимірювання системи ставлень* (раціональних й емоційно-оцінних) населення до політики і всього, що з нею пов’язане, зокрема до власної політичної ролі й свого місця в політичному процесі, так і для дослідження типів і форм політичної залученості молоді й *особливостей політичної поведінки*, а також осо-

близькостей її ідейно-політичних настановлень, ціннісно-сміслових орієнтацій тощо [10].

Рис. Модель емпіричного дослідження політичних практик у складі політичної картини світу молоді

З огляду на висвітлені вище положення видається доцільним не тільки застосування методів *опитування (анкетування)*, які дають змогу дослідити раціональні, усвідомлювані уявлення респондентів, а й використання ресурсів *проєктивних методів* та потенціалу *експериментальної психосемантики*, завдяки яким стає можливим актуалізувати неусвідомлювані пласти політичної свідомості респондентів й дослідити структуру їхніх особистісних смислів та настановлень у ході оцінювання. Це дає підстави включити до *комплексу дослідницького інструментарію* такі методи:

1) *опитування* за розробленим нами психосемантичним опитувальником, де дескриптори – наративні пропозиції, виділені на основі аналізу дискурсів;

2) *метод семантичного диференціала*, де функцію дескрипторів виконують прислів'я, приказки і фразеологізми;

3) *серію проєктивних малюнків*: “Я на виборах”, “Я у державі”, “Я і влада”. Застосування проєктивних методів дає змогу дослідити неусві-

домлювані ставлення особистості до політичної реальності, оскільки в проєкції, за слушним висловом Л. Ф. Бурлачука, реалізуються раніше сформовані психологічні настановлення, що являють собою згорнуті, а тому й неусвідомлювані програми організації поведінки, які створюють готовність до сприйняття явищ та об'єктів дійсності у відомому ракурсі, відношенні суттєвого і несуттєвого. Через символіку малюнка відображаються глибинні смисли дійсності, які є дуже складними. В них “у єдиній, “злитій” формі представлені і образ, і ставлення людини до світу, і особистий досвід переживань суб'єкта” (цит. за: [11]);

4) *методика незавершених речень* належить (поряд з методикою незавершених розповідей) до так званих методик доповнення з арсеналу проєктивних методів. Вважаємо, що її використання допоможе, з одного боку, розширити, уточнити семантичні координати уявлень молоді щодо моделей політичної поведінки, а з другого – виявити особливості практик, представлених у дискурсі взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Для обробки отриманих емпіричних даних будуть застосовані: 1) *методи математичної статистики* (зокрема факторний аналіз) – для поглибленого аналізу результатів опитування та психосемантичного диференціала; статистична значущість факторів, отриманих у результаті факторного аналізу, буде оцінюватися за критерієм Хамфрі; 2) *якісний аналіз сюжетних рисунків та формалізованих елементів рисунків*; 3) *контент-аналіз* даних, отриманих за результатами методики незавершених речень.

Передбачаємо, що за результатами емпіричного дослідження ми зможемо виявити і відтворити різні типи картин політичного світу студентства, а також виявити найвпливовіших агентів політичної соціалізації, практики яких позначаються на конфігурації й змісті картини світу молоді. А з'ясування специфіки та суперечностей таких впливів допоможе намітити можливі шляхи їх оптимізації.

Висновки. Показано доцільність застосування дискурс-аналізу як методології виявлення політичних смислів соціальних взаємодій суб'єктів політичної соціалізації. Запропонована процедура аналізу політичного дискурсу дає змогу виокремити теми, найпродуктивніші для емпіричного вивчення політичних практик у складі політичної картини світу молоді, та визначити властивий різним суб'єктам “набір” пропозицій, які розкривають значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми.

У розробленій нами моделі емпіричного дослідження політичних практик як чинника структуривання політичної картини світу визначено три групи показників практик, представлених у політичному дискурсі суб'єктів політичної соціалізації (політичні ставлення; способи взаємодії; принципи і правила взаємодії), та методи їх вивчення. Методика дослідження політичних практик як чинника структуривання політичної картини світу молоді будується на поєднанні аналізу суспільно-політичного дискурсу (контент-аналіз), методів психосемантики та проєктивних методів. Показано доцільність залучення ресурсів проєктивних методів і поте-

нціалу експериментальної психосемантики, які дають змогу актуалізувати неусвідомлювані пласти політичної свідомості молоді й дослідити структуру їхніх особистісних смислів в ході оцінювання (виявити смисли і значення, що структурують політичну картину світу молоді).

Література

1. *Костяк Т. В.* Социальные представления современной молодежи в контексте проблемы информационной социализации / Т. В. Костяк // Мир психологии. – 2011. – № 2. – С. 201–206.
2. *Петров А. В.* Социальные практики молодежи: механизмы структурирования и идентификации / А. В. Петров // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. – 2006. – № 3. – С. 123–134.
3. *Блохина Е. А.* Символическая деятельность и символические практики: концептуальный аппарат изучения репрезентации власти [Электронный ресурс] / Е. А. Блохина // Современные научные исследования и инновации. – 2011 (август). – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2011/08/1668>.
4. *Скнар О. М.* Політичні практики суб'єктів політичної взаємодії: спроба класифікації / О. М. Скнар // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України ; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К. : Золоті ворота, 2012. – Вип. 13. – С. 279–290.
5. *Костюшев В. В.* Социальный протест в поле политики: потенциал, репертуар, дискурс (опыт теоретической интерпретации и эмпирической верификации) / В. В. Костюшев // ПОЛИС. – 2011. – № 4. – С. 144–157.
6. *Мусихин Г. И.* Дискурсивный анализ идеологий: возможности и ограничения / Г. И. Мусихин // ПОЛИС. – 2011. – № 5. – С. 128–144.
7. *Розов Н. С.* Специфика “русской власти”, ее ментальные структуры, ритуальные практики и институты / Н. С. Розов // ПОЛИС. – 2011. – № 1. – С. 29–41.
8. *Русакова О. Ф.* Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // ПОЛИС. – 2006. – № 4. – С. 26–42.
9. *Макаров М. Л.* Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
10. *Скнар О. М.* Модель емпіричного дослідження політичних компетенцій молоді / О. М. Скнар // Наукові студії із соціальної та політичної психології / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2009. – С. 262–268.
11. *Дембицька Н. М.* Психологічні особливості політичної соціалізації студентів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Дембицька Наталя Миколаївна. – К., 2004. – 236 с.

Скнар О. Н. Модель эмпирического исследования политических практик в структуре политической картины мира молодежи

Излагаются исходные методологические и методические основания исследования политических практик как фактора структурирования политической картины мира молодежи, на которых базируется построение эмпирической модели исследования. Предлагается применение дискурс-анализа как методологии выявления политических смыслов социальных отношений и социальных взаимодейст-